

Centrum Badania Opinii Społecznej

ul. Żurawia 4 skr. pt. 24

00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 28-37-04; 29-35-69
ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41

Telefon dyżurny: 21-34-34
Telex: 816-436

BD/234/16/85

Egz. a/a

MŁODZIEŻ O SOBIE I SWOJEJ PRZYSZŁOŚCI

(Raport z badań)

Warszawa, czerwiec 1985 r.

1. Uwagi wstępne

Opracowanie stanowi próbę analizy wyników badania sondażowego przeprowadzonego przez CBOS na przełomie listopada i grudnia 1983 r. pod hasłem "Młodzież o sobie i swojej przyszłości".

Cele i problematyka badania

Celem badania było poznanie poglądów młodzieży na perspektywy życiowe jej pokolenia w rzeczywistości politycznej roku 1983. Jego problematyka skupiała się wokół spraw dotyczących uznawanej przez młodzież hierarchii podstawowych wartości życiowych oraz ich ewentualnych uwarunkowań i zróżnicowań w badanej populacji. Ponieważ badaniem objęto młodzież znajdującą się w specyficznej sytuacji - u progu "dorosłego" życia, interesowały nas również jej najbliższe plany życiowe po ukończeniu szkoły. Chcieliśmy zweryfikować tezę o zmniejszeniu się zainteresowania młodzieży studiami wyższymi. Ponadto interesowało nas jej nastawienie wobec rzeczywistości społecznej, w której żyje - ocena podstawowych mechanizmów politycznych, instytucji życia politycznego.

Metoda badania i charakterystyka badanej populacji

Badanie przeprowadzono za pomocą kwestionariusza - ankiety, techniką audytoryjną w ostatnich klasach 53 wylosowanych szkół: liceów ogólnokształcących i zawodowych, techników i zasadniczych szkół zawodowych. Ma ono więc charakter reprezentatywny dla ogólnopolskiej populacji uczniów ostatnich klas. Przebadano 1288 uczniów, w tym 203 - liceów ogólnokształcących /15,8% ogółu badanych/, 397 - techników /30%/, 253 - liceów zawodowych /19,6%/ oraz 428 - zasadniczych szkół zawodowych /33,2%/. W badanej grupie 45,7% stanowiły dziewczęta, z tym że przeważały one w liceach ogólnokształcących /65,0%/ i zawodowych /63,0%/, chłopcy zaś w technicach /60,7%/ i zasadniczych szkołach zawodowych /64,7%/.

W badaniu uzyskaliśmy dane o wykształceniu i przynależności obojga rodziców badanych uczniów do grupy społeczno-zawodowej. Matki w porównaniu z ojcami charakteryzowały się wykształceniem niższym. Wykształcenie wyższe posiadało 8,2% ojców, 4,0% matek, średnie odpowiednio 20 i 26%, zawodowe - 33,3 i 20,9%. W badanej

populacji było ponad 20% dzieci rolników, 44,5% - robotników, 11,9% - pracowników umysłowych ze średnim wykształceniem, 8% - pracowników umysłowych z wyższym wykształceniem. Interesowała nas także przynależność rodziców uczniów do PZPR. Okazało się, że do PZPR należy 14,6% ojców oraz 6,9% matek badanych uczniów.

Uzyskaliśmy również dane o sytuacji materialnej rodziny badanego w jego własnej ocenie. Ponad 24,7% uczniów określiło ją jako dobrą, ponad 53% stwierdziło, że powodzi im się średnio, 18,2% - nie najlepiej, 3,8% uznało swoją sytuację materialną za ciężką.

W badaniach interesował nas także stopień religijności młodzieży. Jest on wysoki: ponad 81% badanych zadeklarowało się jako wierzący i praktykujący, ponad 13,7% - jako wierzący, ale niepraktykujący, zaledwie 3,3% zaliczyło siebie do grupy niewierzących i niepraktykujących. Stosunkowo niewielki natomiast jest stopień aktywności społecznej badanych, wyrażający się przynależnością do organizacji młodzieżowych - do ZSMP należy ponad 15% uczniów, do ZHP - 17,6%, do ZMW - 12%.

I wreszcie miejsce zamieszkania badanych uczniów - prawie połowa /47,9%/ mieszka na wsi, ponad 32% w miastach do 100 tys. mieszkańców, 18,6% - powyżej 100 tys. mieszkańców.

2. Uznawane przez młodzież wartości oraz ocena szans ich osiągnięcia

Cele i dążenia życiowe młodzieży

Dla określenia ogólnej orientacji życiowej uczniów z ostatnich klas poprosiliśmy ich, aby z podanego im zestawu 10 wartości wybrali 3 najważniejsze /tab.1/.

Hierarchia dążeń i celów życiowych młodego pokolenia cechuje się zdumiewającą wprost stabilnością, zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę zmiany, jakie zaszły w ostatnich latach w kraju. Nadal podobnie jak w modelu aspiracji życiowych młodzieży lat siedemdziesiątych /a także i sześćdziesiątych/ na pierwszym miejscu znajduje się szczęście rodzinne. Można więc powiedzieć, że dla

współczesnej młodzieży najbardziej pożądane cele to takie, które wiążą się z satysfakcją emocjonalną i poczuciem bezpieczeństwa. Obserwujemy silnie zaznaczoną orientację na "małe grupy" /rodzina- 84,8% wyborów , grono przyjaciół i znajomych- 26,6%/.

Tabela 1

Najważniejsze cele i dążenia życiowe	Wskazania	Ranga
	%	lb.
1. Szczęśliwe życie rodzinne	84,8	1
2. Ciekawa praca	64,9	2
3. Grono przyjaciół i znajomych	26,6	3
4. Wysokie dochody	25,9	4
5. Ciekawe, pełne przygód życie	20,0	5
6. Spokojny, zapewniony byt bez niespodzianek	19,3	6
7. Możliwość wpływu na to, co dzieje się w kraju	11,6	7-8
8. Zdobyć jak najwyższego wykształcenia	11,6	7-8
9. Korzystanie z dóbr kulturalnych	6,7	9
10. Osiągnięcie kierowniczego stanowiska w pracy	1,8	10

Drugą grupę w syndromie najczęściej wybieranych dążeń stanowią: ciekawa praca /64,9%/ oraz wysokie dochody /25,9%/, czyli wartości, których osiągnięcie zapewni dobrą sytuację materialną, zużytkowanie zdobytych kwalifikacji w pracy.

Badani uczniowie umiarkowanie cenią sobie życie ciekawe, pełne przygód /20,0%/, jak też spokojny, zapewniony byt bez niespodzianek /19,3%/. Za mniej natomiast ważne uważają cele dotyczące działań "makrostrukturalnych". Dostrzegamy tu wyraźny dystans młodego pokolenia w stosunku do wartości ze sfery życia publicznego - zaledwie co dziesiąta młoda osoba wybiera możli-

wość wpływu na to, co dzieje się w kraju . Fakt jest zaskakujący, jeśli weźmiemy pod uwagę szczególną aktywność młodzieży w wydarzeniach lat 1980-1983. Można to wytłumaczyć wycofaniem się do swoistego rodzaju "twierdzy", jakim są grupy rodzinne i przyjacielskie. Kryzysowa sytuacja polityczna i gospodarcza stanowi, jak się wydaje, swoistą blokadę wartości związanych z uczestnictwem w życiu publicznym. Niezbyt wysoko badani uczniowie cenią wykształcenie, które w modelu orientacji życiowych młodzieży z lat sześćdziesiątych, a także siedemdziesiątych zajmowało wysokie pozycje.

Orientacje życiowe uczniów są stosunkowo mało zróżnicowane w całej badanej grupie. W pewnym, choć relatywnie niewielkim stopniu preferencje wartości życiowych są kształtowane przez zmienną statusową zbudowaną z połączenia dwóch zmiennych - grupy zawodowej ojców uczniów oraz ich wykształcenia /tab.2/. Kategorie statusowe, jakie uwzględniono w analizie, to: rolnicy, robotnicy z wykształceniem podstawowym, zasadniczym i średnim, pracownicy umysłowi z wykształceniem średnim i wyższym.

Tabela 2

w procentach

Wartości życiowe	Wskazania według grup statusowych					
	rolnicy	robotnicy z wykształceniem		pracownicy umysłowi z wykształceniem		ogółem
		podstawowym	zasadniczym i średnim	średnim	wyższym	
1. Życie rodzinne	88,8	83,1	82,4	84,4	84,4	84,8
2. Ciekawa praca	65,8	72,3	62,2	70,9	56,6	64,9
3. Grono przyjaciół i znajomych	24,7	27,6	26,1	27,7	24,4	26,9
4. Wysokie dochody	28,6	26,0	24,8	25,0	26,6	25,9
5. Wykształcenie	10,1	8,5	15,8	8,7	18,8	11,6
6. Wpływ na życie kraju	9,8	11,1	12,3	11,4	12,2	11,6

Okazuje się, że wykształcenie jest wartością, która ma swoją "rangę środowiskową", jest najwyżej cenione w otoczeniu ludzi z wyższym wykształceniem. Ciekawa praca ma natomiast największe znaczenie dla dzieci robotników z podstawowym wykształceniem, a najmniejsze - inteligencji. Możliwość wpływu na życie kraju jest najczęściej wybierana przez dzieci inteligencji i robotników legitymujących się wykształceniem powyżej podstawowego. O wartościach życiowych najwyżej cenionych przez młodzież można powiedzieć - powołując się na słowa prof.S.Nowaka - "że są /.../ w miarę realne, takie, których realizacja nie tkwi w sferze marzeń, ale może być w zasięgu ręki"¹.

Braku zainteresowania młodego pokolenia sprawami ogólniejszymi nie potwierdza sama młodzież. Większość badanych /65,7%/ nie zgadza się z opinią o bezideowości młodzieży; tylko niecałe 13% przyznaje, że nie ma ona żadnych wyższych celów i wartości. Znacznie trudniej jest jednak młodym wymienić idee, które są dla nich ważne. Dla co piątego ucznia jest to sprawa tak skomplikowana, że musi sięgać po nic nie mówiące ogólniki. Natomiast pozostali do idei i wyższych celów zaliczają takie sprawy, jak mieszkanie, odpowiedni standard życia, dochody /23,5%/, wiedza, wykształcenie /24,5%/. Traktowanie spraw bytowych, stabilizacyjnych jako idei świadczy o trudnościach z zaspokojeniem elementarnych potrzeb życiowych. Stąd też stosunkowo mniejsze zainteresowanie sprawami ogólnospołecznymi.

Spośród nich na plan pierwszy wysuwa się chęć uczestnictwa w działaniu na rzecz poprawy sytuacji społeczno-gospodarczej kraju /20,8%/; można to określić mianem pozytywistycznego patriotyzmu, zaangażowania w życie kraju. Wśród wartości ogólnospołecznych pojawiają się też idee pokojowe /16,2%/, chęć działania na rzecz pokoju i rozbrojenia. Można przypuszczać, że to zainteresowanie pacyfizmem wynika z napiętej sytuacji międzynarodowej i potencjalnej groźby wojny nuklearnej. Istotne dla badanych uczniów - co jest zresztą charakterystyczne dla okresu młodości kojarzącej się często z buntowniczością, oczekiwaniem swobody działania - są więc te wartości, które można by określić godnościowym: swobody

¹ S.Nowak: Ciągłość i zmiana tradycji kulturowej. Warszawa 1974. UW.

obywatelskie i wolności, tolerancja /15,1%/. Patriotyzm w tradycyjnym, romantycznym ujęciu walki o kraj w razie potrzeby pojawiał się w wypowiedziach uczniów nieco rzadziej /6,8%/ niż patriotyzm w ujęciu bardziej współczesnym - pracy dla kraju.

Próbowaliśmy określić przewidywania uczniów co do realności własnych dążeń życiowych. Większość z nich /ponad 64%/ nie ma wyrobionego sądu w tej sprawie, ponad 31% przejawia optymizm, natomiast około 4% wykazuje brak wiary w możliwość realizacji swoich zamierzeń i planów życiowych.

Najbliższe plany życiowe

Przejdźmy do zagadnień bardzo doniosłych dla zbiorowości, która dopiero wkracza w samodzielne życie, a mianowicie do jej najbliższych planów życiowych - po ukończeniu szkoły. Można by oczekiwać, że owe plany są mniej więcej skryształizowane - obrazują je dane zawarte w tabeli 3.

Tabela 3

w procentach

Deklarowane zamierzenia	Wskazania według typów szkół				
	LO	T	LZ	ZSZ	ogółem
Dalsza nauka					
- studia wyższe	62,6	34,3	19,4	x	36,5
- szkoła pomaturalna	29,6	5,5	20,0	x	15,8
- technikum	x	x	x	48,8	16,8
Praca w:					
- zakładzie uspołecz- nionym	1,0	30,7	39,1	27,1	26,5
- zakładzie prywatnym	0,0	2,8	2,0	6,5	3,4
- firmie polonijnej	1,0	1,5	2,0	1,4	1,5
Założenie własnego warsztatu	0,0	7,6	1,6	3,0	3,7
Pozostanie w gospo- darstwie rolnym ro- dziców	0,0	4,0	2,4	2,1	2,5

LO - liceum ogólnokształcące, T - technikum, LZ - liceum zawodowe, ZSZ - zasadnicza szkoła zawodowa.

W sumie można stwierdzić, że około 57,1% badanych uczniów zamierza w dalszym ciągu kształcić się, ponad 35% - podjąć pracę, natomiast zaledwie 2,5% myśli o objęciu gospodarstwa po rodzicach, co nie jest odsetkiem dużym biorąc pod uwagę fakt, że około 20% respondentów to dzieci rolników.

Wśród deklarujących chęć dalszej nauki większość stanowią przyszli kandydaci na studia wyższe /36,5% mających możliwość zdawania na studia - bez absolwentów zasadniczych szkół zawodowych/. W grupie wybierających się na studia najliczniej są reprezentowani uczniowie liceów ogólnokształcących i techników - zamierza studiować co trzeci uczeń technikum, co piąty uczeń liceum zawodowego/z tym że w omawianych badaniach licea zawodowe są traktowane bardzo szeroko, wchodzi do tej grupy nie tylko uczniowie liceów stricte zawodowych, ale także liceów medycznych, ekonomicznych/ oraz ponad 50% uczniów liceów ogólnokształcących. Taki rozkład planów życiowych licealistów i uczniów techników potwierdza więc w pewnym sensie tezę o stosunkowo mniejszym niż w latach siedemdziesiątych zainteresowaniu młodzieży studiami wyższymi.

Deklaracje kontynuowania nauki są różnicowane przez przynależność badanego do określonej grupy społecznej, ustaloną na podstawie wykształcenia i zawodu ojca /tab.4/.

Tabela 4

w procentach

Respondenci	Grupa statusowa				
	rolnicy	robotnicy z wykształceniem		pracownicy umysłowi z wykształceniem	
		podstawowym	zasadniczym zawodowym i średnim	średnim	wyższym
Mający zamiar dalej kształcić się	38,6	44,6	51,2	63,5	80,0
Pozostali	61,4	55,4	48,8	36,5	20,0

Potwierdza się wykazana wcześniej /przy analizie cenionych wartości życiowych/ zależność, że im wyższa grupa statusowa badanego, tym częstszy wybór kontynuowania nauki. Deklaracji w tym zakresie nie różnicuje sytuacja materialna badanych uczniów. Prawidłowość ta zdaje się w pewnym sensie przeczyć tezie, że młodzież nie decyduje się na studiowanie z racji zbyt wysokich kosztów. Można więc sądzić, że dążenie do wyższego wykształcenia jest determinowane przez wzory środowiskowe, zwłaszcza w grupie inteligencji, gdzie jego nieosiągnięcie jest postrzegane jako swego rodzaju deklasacja. Ogólnie mniejsza obecnie wśród młodzieży chęć do podjęcia nauki na wyższych uczelniach niż w szkołach policealnych daje się wytłumaczyć pewną dewaluacją dyplomu ukończenia szkoły wyższej, jaka nastąpiła w ostatnich latach. Młodzi mają świadomość, że obecnie łatwiej jest się urządzić mając dobry fach w ręku niż dyplom ukończenia studiów - dotyczy to niejednego kierunku. Ponadto wysokość zarobków osób z wyższym wykształceniem nie stanowi zachęty do studiowania.

Obawy dotyczące najbliższej przyszłości

Podstawowe obawy badanych odnoszące się do najbliższej ich przyszłości dość ściśle korespondują z uznawaną hierarchią wartości życiowych, skupiają się wokół spraw najbardziej dla nich cennych /tab.5/.

Przypatrując się bliżej strukturze problemów, z jakimi młodzi respondenci najbardziej boją się zetknąć w najbliższej przyszłości, dostrzegamy, że największy niepokój budzi w nich osiągnięcie wartości będących podstawą dalszego życia, a więc otrzymanie interesującej pracy /40,2%, mieszkania /26,3% i zarobków wystarczających na utrzymanie rodziny /23,0%. Druga grupa problemów będących przedmiotem obaw to ukończenie szkoły, do której obecnie uczęszczają - zdanie matury, egzaminu końcowego /5,5% oraz dostanie się na studia, do wybranej szkoły /15,7%, następnie adaptacja w nowym środowisku /studentów, pracowników - 13,7%. Trzecią grupę stanowią problemy o charakterze makro, odnoszące się nie tylko do spraw własnych, ale też bardziej ogólnych - chodzi tu o kształtowanie się sytuacji politycznej w kraju /5,2% oraz sytuacji międzynarodowej - obawy o zagrożenie pokoju /4,9%.

Tabela 5

w procentach

Przedmiot obawy	Wskazania według typów szkół				
	LO	T	LZ	ZSZ	ogółem
Otrzymanie					
- interesującej pracy	36,9	46,1	43,1	34,6	40,2
- mieszkania	26,1	29,7	24,9	26,3	26,3
Problemy finansowe, bytowe /zarobki/	23,6	31,7	17,8	23,6	23,0
Samodzielność	19,2	13,1	19,8	15,2	16,8
Założenie rodziny	16,3	13,9	19,8	15,2	15,8
Dostanie się na studia, do wybranej szkoły	32,0	9,3	13,8	15,4	15,7
Nowe środowisko	12,8	15,4	17,0	10,5	13,7
Ukończenie szkoły - matura, egzamin	4,4	5,0	3,2	7,9	5,5
Zagrożenie pokoju w świecie	4,4	5,5	5,1	4,0	4,9
Pobór do wojska	2,5	10,1	2,0	3,0	4,9
Niepokój w kraju	7,9	6,5	5,1	2,8	5,2
Problemy moralne	3,9	4,0	4,0	2,3	3,4

Na podstawie analizy struktury obaw badanych można powiedzieć, że jest ona w dużej mierze zuniformizowana. Nie dostrzega się istotnych różnic, zwłaszcza w przypadku problemów najczęściej wymienianych przez uczniów. Pewne różnice pojawiły się przy uwzględnieniu płci badanych. Dziewczęta bardziej niż chłopcy obawiają się, czy uda im się znaleźć odpowiednią pracę. Dają tu o sobie znać pewne prawidłowości rynku pracy, gdzie o interesujące zajęcie łatwiej dla mężczyzn niż kobiet. Natomiast chłopcy bardziej obawiają się, czy uda im się zapewnić podstawy materialnego funkcjonowania rodziny.

Wymieniane przez badaną młodzież indywidualne problemy są zbieżne z problemami, z jakimi jej zdaniem boryka się współczesne młode pokolenie. Według badanych przez nas uczniów są to przede wszystkim: kłopoty mieszkaniowe /83,9%/, następnie trudności ze znalezieniem odpowiedniej pracy /63,0%/, niskie zarobki w pierwszej pracy /44,5%/, trudności z zagospodarowaniem się /43,2%/ oraz z dostaniem się na odpowiedni kierunek studiów /35,7%/. Ponieważ najbardziej istotną barierą uniemożliwiającą młodzieży prawidłowy start w dorosłość jest mieszkanie, w naszym badaniu chcieliśmy zorientować się, czy młodzi ludzie już myślą o tym, jak je zdobyć. Okazało się, że: 21,8% badanych ma już mieszkanie bądź nie musi o tym myśleć, mieszkanie zapewni im rodzina; 34,1% robi coś dla uzyskania mieszkania /książeczka, opracowany plan/; 22,2% jeszcze nie myślało o tym; 11,3% nie wierzy w możliwość uzyskania mieszkania. Ponad 1/5 badanej młodzieży nie myślała więc jeszcze, jakie podjąć działania w celu zdobycia samodzielnego M. Grupa ta uważa z pewnością, że jest to sprawa jeszcze zbyt odległa. Zapewne nie bez wpływu na to pozostaje trudna sytuacja mieszkaniowa w kraju - stąd też u ponad 11% młodzieży przekonanie o bezcelowości podejmowania jakichkolwiek kroków na drodze do własnego mieszkania.

Perspektywy życiowe młodego pokolenia w opinii badanych uczniów

Czy współczesna młodzież to pokolenie o zablokowanych możliwościach bez perspektyw? Usiłują na to odpowiedzieć politycy, naukowcy, dziennikarze. Waga tego problemu sprawiła, że postanowiliśmy zapytać o to samą młodzież. Spora grupa badanych - ponad 46% uznaje, że nie stwarza się młodzieży w Polsce szans realizacji planów życiowych; około 30% sądzi, że takie szanse istnieją. O skali trudności oraz drażliwości tego problemu świadczy duża grupa wybierających kategorię "trudno mi powiedzieć" - 22,8%. Poglądy badanej młodzieży nie są tu jednolite.

Dostrzeganie możliwości wykorzystania szans życiowych bądź ich braku jest silnie uzależnione od typu szkoły i miejsca zamieszkania /tab.6/.

Tabela 6

w procentach

Ocena realności własnych planów życiowych	Wskazania według typów szkół i miejsca zamieszkania						ogółem
	LO i T	LZ i ZSZ	LO i T	LZ i ZSZ	LO i T	LZ i ZSZ	
	wieś		małe miasto		duże miasto		
Realne	33,6	40,2	24,1	33,1	13,2	25,8	30,6
Nierealne	43,5	31,7	59,5	37,8	74,2	46,8	46,2
Trudno powiedzieć	22,8	27,9	16,3	28,9	12,5	20,7	22,8
Brak danych	0,1	0,2	0,1	0,2	0,1	6,7	0,4

I w tym przypadku okazało się, że młodzież z liceów ogólnokształcących i techników ma zbliżone opinie, tak jak uczniowie liceów zawodowych i zasadniczych szkół zawodowych. Przekonanie o braku perspektyw młodzieży występuje najczęściej /75%/ w grupie uczniów liceów ogólnokształcących i techników, zamieszkałych w dużych miastach /powyżej 100 tys. mieszkańców/, natomiast najrzadziej wśród młodzieży zamieszkałej na wsi i uczącej się w liceach zawodowych i zasadniczych szkołach zawodowych /31,7%/. Występująca zależność pozwala na określenie następującego trendu - im większe skupisko ludności i im wyższy status szkoły /w hierarchii typów szkół średnich/, tym częstsze przekonanie o braku szans życiowych młodzieży. Wynika to z obecnej kryzysowej sytuacji kraju, której skutki odczuwa przede wszystkim młodzież miast. Znajduje to zresztą potwierdzenie w wypowiedziach uczniów, którzy zapytani o przyczyny braku perspektyw życiowych młodego pokolenia na pierwszym miejscu wymieniają kryzys gospodarczy /ok. 40% tych, którzy są przekonani o braku perspektyw/ i trudności, jakie się z nim wiążą. Drugą przyczyną to ograniczanie młodzieży, blokowanie jej drogi awansu - wieczny konflikt "młodzi - starzy" /22%/. Dla około 17% badanych trudności startu młodzieży są spowodowane wadami ustroju.

O różnicy poglądów na temat szans życiowych decyduje też zmienna statusowa /tab.7/.

Tabela 7

w procentach

Ocena realności własnych planów życiowych	Wskazania według grup statusowych					ogółem
	rolni- cy	robotnicy z wykształceniem		pracownicy umysłowi z wykształceniem		
		podsta- wowym	zasadni- czym za- wodowym i śred- nim	śred- nim	wyż- szym	
Realne	36,2	32,2	32,2	27,7	22,2	30,6
Nierealne	37,0	44,0	44,0	50,6	61,1	46,2
Trudno powiedzieć	26,7	23,6	23,7	21,4	16,6	22,8
Brak danych	0,1	0,2	0,1	0,3	0,3	0,4

Najbardziej przekonane o braku szans życiowych są dzieci inteligentów, natomiast stosunkowo najmniej - rolników, czyli im wyższy status społeczny rodziców badanego, tym częściej postrzega się brak perspektyw. Prawdopodobnie tę zależność można tłumaczyć podobnie jak w wypadku analizowanej wcześniej zależności ze względu na typ szkoły. Ponadto może tu odgrywać rolę ogólnie większy krytycyzm młodzieży inteligenckiej w odniesieniu do otaczającej ją rzeczywistości, bardziej ostre spojrzenie na ustrój i system polityczny naszego kraju.

Przy omawianiu problemów startu życiowego młodzieży i ich spraw własnych nie sposób nie wspomnieć o wyjazdach za granicę. W świetle dokonanej przez nią oceny swoich szans życiowych w Polsce nie zadziwia raczej fakt, że badani uczniowie zapytani o wyjazd z Polski w przypadku zaistnienia takiej możliwości w większości odpowiadają twierdząco /ponad 90%. Zaledwie 4% nie chciałoby w ogóle z Polski wyjeżdżać. Największą grupę deklarujących chęć wyjazdu stanowią ci, którzy chcą popracować i wrócić do Polski - 50%. Około 9% uczniów wyjechałoby z Polski na stałe. Chęć wyjazdu za granicę występuje w grupach badanej młodzieży z jednakowym natężeniem.

3. Obraz rzeczywistości politycznej w świadomości młodzieży

Ocena stosowania w praktyce podstawowych mechanizmów
i zasad ustrojowych

Młodzieży zadano pytanie, czy jej zdaniem stosuje się w praktyce takie zasady naszego ustroju, jak demokracja, swobody obywatelskie, egalitaryzm /tab.8/.

Tabela 8

w procentach

Zasady	Odpowiedzi			Brak danych
	tak	nie	trudno powiedzieć	
Demokratyczne sprawowanie władzy	40,1	39,1	18,2	1,6
Wpływ obywateli na rządy	27,2	62,8	7,9	2,1
Tolerancja ideologiczna i polityczna	29,7	47,2	18,7	2,3
Przestrzeganie swobód obywatelskich	50,0	41,5	6,8	1,7
Brak większych różnic w poglądach politycznych obywateli	24,7	58,5	15,6	1,2
Równe szanse życiowe niezależnie od:				
- pochodzenia społecznego	45,4	49,2	5,2	1,2
- przynależności partyjnej	23,9	54,8	9,6	1,7
- sytuacji materialnej	21,5	58,7	8,1	1,8

Oceny były bardzo krytyczne. Blisko 50% uczniów uznało, że nie są przestrzegane elementarne zasady naszego ustroju. Społeczeństwo nie ma wpływu na rządzenie krajem - tak sądzi 62,8% badanych. O awansie społecznym decyduje sytuacja materialna /58,7% wypowiedzi/, przynależność do partii /54,8%/ oraz w nieco mniejszym stopniu pochodzenie społeczne /49,2%/.

I tym razem okazało się, że młodzież nie jest jednolita w swoich zapatrywaniach. Jej poglądy na podstawowe bariery uniemożliwiające w praktyce stosowanie jednej z podstawowych zasad ustroju - egalitaryzmu - rozumianego w tym badaniu jako równość szans najbardziej różnicuje typ szkoły i miejsce zamieszkania.

Tabela 9

w procentach

Typ szkoły	Miejsce zamieszkania	Czynniki różnicujące szanse życiowe			
		pochodzenie społeczne		przynależność partyjna	
		tak	nie	tak	nie
LO i T ZSZ i LZ	wieś	46,7	53,3	33,2	59,7
		58,2	41,8	46,4	40,4
LO i T ZSZ i LZ	małe miasto	37,6	62,4	25,3	68,2
		49,7	50,3	41,4	44,6
LO i T ZSZ i LZ	duże miasto	35,0	65,0	18,0	75,0
		50,5	49,5	27,8	65,7
Ogółem		45,4	49,2	33,9	54,8

Jak wynika z tab.9, uczniowie liceów ogólnokształcących częściej niż szkół zasadniczych i liceów zawodowych /niezależnie od wielkości miejscowości/ są przekonani, że o szansach życiowych decyduje pochodzenie społeczne, czyli podział społeczny na grupy mniej lub bardziej uprzywilejowane ze względu na to kryterium. Pogląd na tę kwestię jest również zróżnicowany przez zmienną statusową - częściej tak właśnie myśli młodzież z rodzin inteligenckich. Być może wynika to z ogólnie większego jej krytycyzmu wobec rzeczywistości społeczno-gospodarczej naszego kraju oraz odczuwanej przez inteligencję w ostatnich latach względnej pauperyzacji tej grupy. Na przynależność partyjną jako czynnik różnicujący szanse życiowe najczęściej wskazywali uczniowie liceów z dużych miast, pochodzący z rodzin inteligenckich, najrzadziej zaś uczniowie liceów zawodowych i zasadniczych szkół zawodowych

mieszkający na wsi - dzieci rolników. Ciekawe, że nie ma wpływu na tę kwestię fakt przynależności rodziców do PZPR. O tym, że różnicuje ona szanse życiowe, są przekonani w prawie jednakowym stopniu zarówno ci uczniowie, których rodzice są partyjni, jak też ci, których rodzice są bezpartyjni.

Następnym niezwykle istotnym problemem jest ocena 40-letniego dorobku ustroju socjalistycznego w Polsce. Dość liczna grupa młodzieży /27,3%/ postrzega go po stronie samych korzyści, prawie taka sama /26,7%/ uważa, że jest tyle samo strat co korzyści i nieco większą grupę /30,1%/ tworzą ci, którzy efekty socjalizmu oceniają negatywnie. Oczywiście i w tym przypadku opinie te są determinowane przez typ szkoły i miejsce zamieszkania /tab.10/.

Tabela 10

w procentach

Ocena efektów socjalizmu	Wskazania według typów szkół i miejsca zamieszkania						
	LO i T	LZ i ZSZ	LO i T	LZ i ZSZ	LO i T	LZ i ZSZ	ogółem
	wieś		małe miasto		duże miasto		
Korzyści	34,2	30,8	21,1	27,7	22,0	19,8	27,3
Tyle samo strat co korzyści	26,6	24,1	30,3	26,1	30,7	23,4	26,7
Straty	21,5	23,8	34,9	33,5	34,6	48,6	30,1
Trudno powiedzieć	17,7	21,4	13,8	12,8	12,4	8,1	15,9

Stały trend ulega jednak pewnej modyfikacji. Radykalizm opinii rośnie wraz z wielkością ośrodka zamieszkania badanych, z tym że bardziej krytyczni w swoich poglądach są uczniowie liceów i zasadniczych szkół zawodowych. Prawie 50% uczniów szkół zawodowych z dużych ośrodków miejskich widzi dorobek socjalizmu tylko po stronie negatywnych efektów. Pewne różnice można też zaobserwować po wprowadzeniu do analizy zmiennej statusowej. Najbardziej krytyczne są - zgodnie z ujawnionym wcześniej trendem - dzieci inteligentów, natomiast najmniej dzieci rolników.

Jak można przypuszczać krytyczna ocena dorobku socjalizmu w Polsce zrodziła się przede wszystkim na tle obecnego kryzysu gospodarczego oraz dysfunkcjonalności naszej gospodarki /ponad 40%/. Nie była też pozbawiona elementów politycznych. Negatywy socjalizmu młodzież dostrzegała również w mechanizmach władzy - podkreślała jej nieudolność, niewłaściwy dobór ludzi /15,7%/. Motywem krytyki socjalizmu w "polskim wydaniu" była także teza, że w socjalizmie istnieje rozbieżność między teorią a praktyką, zwłaszcza jeśli chodzi o poziom życia materialnego, demokrację i swobody obywatelskie, urzeczywistnianie ideałów równości i sprawiedliwości społecznej /13,7%/. Krytyczny stosunek do socjalizmu zrodził się wreszcie na gruncie oceny stosunków radziecko-polskich /7,0%/. Zdaniem części respondentów, socjalizm został Polsce narzucony /5,3%/, mimo że nie odpowiadał tradycjom narodowym oraz żywotnym interesom kraju, a jego realizacja łączyła się z utratą suwerenności kraju. Wypowiedzi młodych na ten temat cechowała emocjonalność oraz krytyka ZSRR za hegemonizm, władz polskich zaś za uległość. Pozytywne efekty socjalizmu w Polsce młodzież widziała przede wszystkim w stosowaniu podstawowych zasad ustroju - reformy rolnej /7,8%/ i nacjonalizacji przemysłu /10,7%/, w szerokim wachlarzu świadczeń społecznych /38,5%/, takich jak: bezpłatna nauka, opieka zdrowotna, renty, emerytury. Na taką ocenę składają się więc przede wszystkim racje natury cywilizacyjno-socjalnej, w mniejszym zaś stopniu społeczno-polityczne. W wypowiedziach uczniów nie pojawiły się natomiast fakty o charakterze społeczno-moralnym typu możliwość samorealizacji jednostki. Na tle ogólnej oceny dorobku socjalizmu ciekawa jest ocena ostatnich lat burzliwych w wydarzenia polityczne. W ankiecie prosiliśmy badanych o wskazanie podstawowych faktów, które ich zdaniem składają się na osiągnięcia i niepowodzenia okresu 1980-1983 /tab.11/.

Przypatrując się faktom, które młodzież uważa za sukcesy, można wyróżnić trzy główne ich syndromy:

1/ stabilizacja gospodarcza /poprawa zaopatrzenia, wychodzenie z kryzysu itp./;

2/ stabilizacja społeczna /zaprzestanie strajków, demonstracji, a nawet wprowadzenie stanu wojennego/;

3/ przemiany w świadomości społeczeństwa /uświadomienie przez ludzi pracy swojej wiodącej roli w życiu kraju, powstanie "Solidarności"/.

Tabela 11

w procentach

Osiągnięcia	Wskazania według typów szkół i miejsca zamieszkania						ogółem
	LO i T	LZ i ZSZ	LO i T	LZ i ZSZ	Lo i T	LZ i ZSZ	
	wieś		małe miasto		duże miasto		
Stabilizacja							
- gospodarcza	21,8	33,7	21,6	24,2	19,0	29,7	17,4
- społeczna	43,0	39,8	30,4	48,4	20,3	18,8	27,0
Przemiany w świadomości społecznej	35,2	26,4	48,0	27,3	60,8	51,6	33,3

Te trzy syndromy odpowiadają w pewnym sensie głównym orientacjom politycznym tego okresu: dwa pierwsze - prorządowej, trzeci - prosolidarnościowej. Linia podziału zdaje się przebiegać między miastem /zwłaszcza dużym/ a wsią oraz typem szkoły. Młodzież z dużych miast ucząca się w liceach ogólnokształcących lub technikach nadaje rangę osiągnięcia wydarzeniom sierpniowym. Natomiast młodzież wiejska i małomiasteczkowa z liceów i zasadniczych szkół zawodowych wskazuje na stabilizację życia społecznego w kraju. Podobnie jest w przypadku zmiennej statusowej /tab.12/.

W przypadku faktów, które młodzież uznała za niepowodzenia, również można wyróżnić trzy główne ich syndromy:

1/ zamach na swobody obywatelskie /rozwiązanie "Solidarności", zahamowanie przemian społecznych, wprowadzenie stanu wojennego/;

2/ niepokoje społeczne/strajki, demonstracje itp./;

3/ kłopoty gospodarcze /kryzys, trudności z zaopatrzeniem itp./.

Tabela 12

w procentach

Osiągnięcia	Wskazania według grup statusowych					ogółem
	rolnicy	robotnicy z wykształceniem		pracownicy umysłowi z wykształceniem		
		podstawowym	zasadniczym zawodowym i średnim	średnim	wyższym	
Stabilizacja						
- gospodarcza	25,1	20,4	25,1	17,2	18,7	17,4
- społeczna	34,5	31,8	35,8	23,0	22,5	27,0
Przemiany w świadomości społecznej	18,3	29,5	38,9	35,2	35,0	33,3

Zmienną determinującą poglądy młodzieży na ten temat jest również typ szkoły oraz miejsce zamieszkania /tab.13/.

Tabela 13

w procentach

Niepowodzenia	Wskazania według typów szkół i miejsca zamieszkania						ogółem
	LO i T	LZ i ZSZ	LO i T	LZ i ZSZ	LO i T	LZ i ZSZ	
	wieś		małe miasto		duże miasto		
Zamach na swobody obywatelskie	30,9	29,8	38,5	32,9	42,1	47,6	39,6
Niepokoje społeczne	18,6	14,7	18,1	22,1	16,8	18,3	15,7
Kłopoty gospodarcze	50,5	55,5	43,4	45,0	41,1	34,1	38,2

W porównaniu do grupy młodzieży, która najwyżej oceniła przemiany zachodzące w świadomości społeczeństwa w okresie 1980-1983, mniej więcej taka sama jej część za największe niepowodzenie uznała to wszystko, co wiązało się z wprowadzeniem stanu wojennego, przy czym postrzegano to jako zahamowanie procesu odnowy pozytywnych zmian w społeczeństwie. W tej grupie również przeważa młodzież z dużych miast ucząca się w liceach ogólnokształcących.

Deklarowany stosunek do rzeczywistości ustrojowej

Biorąc pod uwagę, że uczniowie mieli możliwość nieskrępowanego wypowiedziania się, można z dość dużym prawdopodobieństwem określić ich deklaracje w odniesieniu do ustroju jako szczerzy wyraz rzeczywistych poglądów /tab.14/.

Tabela 14

w procentach

Deklarowany stosunek do rzeczywistości	Wskazania według typów szkół i miejsca zamieszkania						ogółem
	LO i T	LZ i ZSZ	LO i T	LZ i ZSZ	LO i T	LZ i ZSZ	
	wieś		małe miasto		duże miasto		
Pozytywny	22,9	31,1	4,3	13,7	7,5	14,3	16,8
Raczej pozytywny	44,1	34,9	50,5	38,3	39,2	23,5	36,9
Negatywny	24,7	16,1	30,0	24,6	38,3	38,3	24,3
Obojętny	8,4	17,9	15,2	23,5	15,0	23,5	15,7

Zdecydowanie pozytywny stosunek do rzeczywistości ustrojowej wyraziła niewielka grupa badanych /16,8%/. Największa część uczniów /ponad 36%/ była pozytywnie nastawiona do samej idei socjalizmu, natomiast nie akceptowała go w praktyce. Spora grupa badanych /prawie 1/4/ zadeklarowała negatywną postawę. Grupa ta w większości wywodzi się z dużych miast. Podobnie w przypadku statusu - zdeklarowanych przeciwników socjalizmu znacznie więcej jest wśród dzieci inteligentów, zwolenników natomiast - wśród dzieci rolników. Można to uzasadniać następująco:

- w środowisku wielkiego miasta częściej i wyraźniej dostrzega się nieprawidłowości wynikające z niewłaściwego stosowania w praktyce zasad ustrojowych;

- młodzież z rodzin inteligenckich, mieszkająca w dużych miastach bardziej interesuje się problematyką społeczno-polityczną, stąd wyższe jej wymagania wobec rzeczywistości społecznej.

Zwraca uwagę fakt, że opinie uczniów w tej kwestii nie są różnicowane istotnie przez ich przynależność do organizacji młodzieżowych oraz przynależność rodziców do PZPR.

Badana młodzież za pośrednictwem naszej ankiety starała się określić, jaka część społeczeństwa jest przeciwko ustrojowi socjalistycznemu w Polsce. Zdaniem około 33% uczniów, stanowi ona połowę lub więcej społeczeństwa, natomiast około 40% sądzi, iż składają się na nią mniejszość bądź nieliczne grupy opozycyjnie nastawione do rzeczywistości.

Ocena instytucji politycznych

Odpowiedzialność za podejmowanie ważnych decyzji politycznych według badanej młodzieży ponoszą: Sejm /65,8%/, centralne władze PZPR /55,4%/, rząd /51,3%/, wojsko /21,5%/. Nie mają natomiast znaczenia w tym procesie następujące ugrupowania i instytucje polityczne: ogół obywateli /41,0%/, Kościół /32,2%/, związki zawodowe /26,2%/, szeregowi członkowie PZPR /20,3%/, organizacje młodzieżowe /34,2%/, ZSL /11,3%/, SD /10,4%/>.

Taki rozkład opinii potwierdza przedstawioną wcześniej ocenę wpływu obywateli na rządzenie krajem. Warto zwrócić uwagę na rozbieżność, jaka wystąpiła przy określaniu możliwości wpływu Sejmu i ogółu obywateli, centralnych władz PZPR i członków PZPR. Może to świadczyć o tym, że w świadomości badanych funkcjonuje elitarny model demokracji - tylko dla wybranych. W pewnym sensie tezę tę zdaje się potwierdzać wyobrażenie młodzieży o tym, kogo reprezentują trzy podstawowe siły polityczne - PZPR, Kościół i opozycja polityczna.

W przypadku PZPR dominuje przekonanie, że reprezentuje ona przede wszystkim interesy elity władzy /tab.15/. Zdaniem 1/5 ba-

danych, sprawuje ona wyłącznie funkcje partyjne na użytek własnych członków. Taka sama grupa uczniów uważa, że Partia reprezentuje interesy ZSRR i państw socjalistycznych. Ponad 28% uczniów ma pozytywne wyobrażenia o PZPR - według nich reprezentuje przede wszystkim interesy ludzi pracy, całego społeczeństwa.

Największym krytycyzmem wobec PZPR wyróżniają się uczniowie liceów i techników z dużych miast.

Tabela 15

w procentach

Grupy, których interesy reprezentuje PZPR	Wskazania według typów szkół i miejsca zamieszkania						ogółem
	LO i T	LZ i ZSZ	LO i T	LZ i ZSZ	LO i T	LZ i ZSZ	
	wieś		małe miasto		duże miasto		
Elita władzy	31,9	18,6	47,7	25,5	42,3	33,3	30,6
Tylko członkowie PZPR	23,8	20,3	17,0	21,8	16,3	15,3	19,3
Ludzie pracy	14,9	26,0	7,8	15,4	10,6	9,0	15,7
Całe społeczeństwo	11,5	21,1	6,4	15,4	4,1	12,6	13,1
ZSRR i państwa socjalistyczne	17,9	14,0	21,1	21,8	26,8	29,7	19,6

W przypadku Kościoła młodzież w swoich ocenach jest mniej surowa, postrzega go jako reprezentanta przede wszystkim interesów narodu, wiernych oraz wyższych wartości moralnych /tab.16/. Niewielka część uczniów /około 16%/ stwierdza, że Kościół jest instytucją reprezentującą interesy hierarchii kościelnej, grup silnie związanych z Kościołem lub opozycji politycznej. Znamienny jest też fakt, że pozytywne nastawienie do Kościoła jest jednakowo silne we wszystkich grupach badanej młodzieży. Pewne różnice, chociaż niewielkie, dają się zauważyć w grupie młodzieży, której rodzice należą do PZPR. Ci uczniowie są bardziej krytyczni wobec Kościoła.

Tabela 16

w procentach

Grupy, których interesy reprezentuje Kościół	Wskazania według przynależności rodziców do PZPR		
	należący	nie nale- żący	ogółem
Hierarchia kościelna, grupy silnie związane z kościołem, opozycja	23,4	14,3	16,0
Naród, wierni	76,5	85,6	82,6

Opozycję polityczną młodzież postrzega najczęściej jako reprezentanta przede wszystkim swoich interesów lub państw Zachodu /28,5%/, społeczeństwa, robotników /24,7%/ oraz ludzi chcących dokonać zmian w Polsce /23,5%/.

Jeśli natomiast sięgniemy do globalnych ocen instytucji i ugrupowań politycznych, to potwierdzają one tendencje zauważalne przy określaniu reprezentacji sił politycznych. Szczegółowy rozkład ocen negatywnych przedstawiono w tabeli 17.

Tabela 17

w procentach

Ugrupowania i instytucje polityczne	Oceny negatywne według typów szkół i miejsca zamieszkania						ogółem
	LO i T	LZ i ZSZ	LO i T	LZ i ZSZ	LO i T	LZ i ZSZ	
	wieś		małe miasto		duże miasto		
Sejm	2,5	4,2	6,9	5,3	11,2	13,9	5,9
PZPR	22,5	12,9	31,3	24,2	40,5	37,0	24,3
Rząd	12,0	8,3	19,2	15,1	30,9	28,6	15,3
Kościół	0,8	1,1	1,8	1,6	4,7	4,6	1,9
Wojsko	7,6	4,5	15,0	8,1	19,8	21,5	11,1
Opozycja polityczna	31,1	23,8	29,2	20,0	35,7	18,9	25,5

Prawie tyle samo ocen negatywnych otrzymała opozycja polityczna i PZPR. Najbardziej pozytywnie oceniono Kościół, jedynie ni-
kły procent młodzieży postrzega jego działalność w kategoriach
negatywnych. Po wprowadzeniu do analizy stałych zmiennych różni-
cujących poglądy młodzieży - szkoły i miejsca zamieszkania, oka-
zało się, że najbardziej krytyczni w stosunku do świata instytu-
cji i ugrupowań politycznych są uczniowie liceów ogólnokształcą-
cych i techników pochodzący z miast. Ich wzmożony krytycyzm uja-
wnił się nawet w przypadku Kościoła, w stosunku zaś do PZPR aż
40% tej grupy oceniło jej działalność jako szkodliwą dla Polski
i Polaków.

Reasumując dotychczasowe rozważania można stwierdzić, że
znaczna część współczesnej młodzieży nie ma zaufania do podsta-
wowych instytucji życia politycznego, szczególnie do PZPR, nie-
co mniejsza zaś do rządu.

Wizja dobrego ustroju społecznego

W jednym z pytań naszej ankiety poprosiliśmy uczniów o wymie-
nienie **najważniejszych** cech dobrego ustroju społecznego /tab.18/.

Tabela 18

w procentach

Cechy dobrego ustroju	Wskazania
Równość	40,0
Wpływ obywateli na rządy	38,7
Zapewnienie swobód obywatelskich i poli- tycznych	35,9
Zapewnienie odpowiedniego standardu ży- cia obywateli	21,4
Sprawiedliwość	20,1
Zapewnienie pracy wszystkim obywatelom	14,0
Suwerenność, niezależność od innych państw	11,1
Dobry, odpowiedzialny rząd	13,7
Brak podziałów, rozbicia politycznego	10,2
Sprawność gospodarcza	9,2
Szeroki wachlarz świadczeń społecznych	9,7
Brak zakłamania w życiu społecznym i poli- tycznym	5,5

Wymienione przez młodzież cechy można ująć w cztery duże grupy postulatów:

1/ dotyczące równości i sprawiedliwości;

2/ dotyczące wolności, związane z różnymi aspektami postulowanego procesu demokratyzacji ustroju, poczynając od wolności słowa, wpływu obywateli na rządzenie państwem aż do suwerenności, niezależności od innych państw;

3/ typu strukturalnego, związane ze sprawnością gospodarczą kraju;

4/ o charakterze moralnym /brak zakłamania, nieograniczanie praw jednostki itd./.

Zwraca uwagę fakt, że wymienione cechy dobrego ustroju są związane z podstawowymi zarzutami co do naszej rzeczywistości ustrojowej. Niektóre z nich są niezależne od danego ustroju - /np. odpowiedzialny rząd/. Ta kwestia pojawiła się również w przypadku zarzutów stawianych ustrojowi w Polsce - jednym z nich było właśnie obarczenie ustroju winą za nieudolność rządu.

4. Podsumowanie

Na podstawie analizy wyników naszego badania spróbujemy sformułować kilka ważniejszych wniosków, poczynając od zagadnień, które były jego punktem wyjścia. Co jest dla dzisiejszej młodzieży ważne, jakie wartości dominują w jej orientacji życiowej?

Na model życia młodego człowieka kończącego szkołę średnią składają się następujące wartości: założenie rodziny, posiadanie przyjaciół i znajomych, interesująca praca, wysokie dochody pozwalające na życie bez zbytnich kłopotów materialnych. Na dalszym planie znajdują się sprawy publiczne, wykształcenie i inne wartości. Jak więc wytłumaczyć szczególną aktywność młodzieży w wydarzeniach ostatnich lat? Jedynym sensownym uzasadnieniem wydaje się być fakt ucieczki w realną sferę prywatności.

Najbliższe plany życiowe uczniów to problem niezwykle ważny dla tej grupy, są to bowiem ich pierwsze życiowe decyzje dotyczące dalszej przyszłości. Ponad połowa młodzieży ma zamiar nadal

kształcić się, z tym że zmniejszyło się jej zainteresowanie studiami wyższymi na korzyść szkół, w których szybciej można zdobyć zawód umożliwiający wyższe zarobki. Wykształcenie staje się wartością środowiskową, jest nadal najwyżej cenione w otoczeniu ludzi z wyższym wykształceniem, dlatego też przede wszystkim dzieci inteligentów mają zamiar kontynuować naukę na studiach wyższych. Zmniejszenie zainteresowania nauką na wyższych uczelniach może być spowodowane głównie dewaluacją dyplomu w ostatnich latach.

Aby odpowiedzieć na pytanie, czy współczesna młodzież to pokolenie o zablokowanych możliwościach bez perspektyw, wobec którego można zastosować znane w środowisku młodzieży powiedzenie "no future", próbowaliśmy określić przewidywania uczniów co do realności własnych dążeń życiowych. Niemal połowa jest przekonana, że współczesna młodzież nie może zrealizować swoich planów życiowych. Są to przede wszystkim uczniowie liceów ogólnokształcących i techników zamieszkali w miastach.

W przypadku oceny rzeczywistości politycznej młodzież jest bardzo krytyczna, a szczególnie uczniowie liceów i techników z dużych miast. Razi ich przede wszystkim nieprzestrzeganie w praktyce podstawowych zasad ustrojowych, takich jak: demokracja, egalitaryzm, swobody obywatelskie. Zdaniem uczniów, o awansie społecznym decyduje obecnie sytuacja materialna, przynależność do partii oraz w nieco mniejszym stopniu pochodzenie społeczne. Młodzież z rodzin inteligenckich jest przekonana, że o szansach życiowych decyduje pochodzenie społeczne. Może to wynikać z zasygnalizowanego już zjawiska pauperyzacji inteligencji, może też być efektem deprywacji dzieci inteligentów z racji punktów preferencyjnych na studia wyższe.

Następnym z badanych problemów była ocena 40-letniego dorobku ustroju socjalistycznego w Polsce. Prawie 1/3 młodzieży oceniła go negatywnie. Najbardziej radykalne opinie wyrażali uczniowie liceów i zasadniczych szkół zawodowych, pochodzący z dużych miast. Zdaje się to wynikać z braku wiedzy o otaczającej ich rzeczywistości, słabej znajomości historii oraz wyłącznie emocjonalnego podejścia do sprawy.

Krytyczny stosunek do socjalizmu w Polsce powstał na tle stanu naszej gospodarki w ostatnich latach /kryzys gospodarczy, obniżenie poziomu życia społeczeństwa/ wypaczeń ustrojowych /nieprzestrzeganie elementarnych zasad sprawiedliwości, kumoterstwo/ oraz oceny mechanizmów władzy /jej nieudolność, dobór nieodpowiednich ludzi/. Natomiast dobre strony ustroju młodzież widzi przede wszystkim w realizacji reformy rolnej, nacjonalizacji przemysłu oraz w szeroko rozwiniętych świadczeniach społecznych. Oceniając ostatnie, burzliwe w wydarzenia lata, młodzież dokonuje swoistego rodzaju wyboru przez opowiedzenie się po którejś ze stron toczących się zdarzeń. Tych, którzy podkreślają wagę przemian, jakie dokonały się w świadomości społeczeństwa, można określić jako pro-solidarnościowych /1/3 badanych/, tych zaś, którzy nadają rangę sprawom związanym z normalizacją życia społecznego /m.in. wprowadzenie stanu wojennego/ - prorządowych /ponad 1/3 badanych/.

Oceniając świat czołowych ugrupowań i instytucji politycznych, młodzież jest najbardziej krytyczna w stosunku do PZPR, najmniej - do Kościoła. Dla wielu młodych jest on autorytetem w niektórych kwestiach życia społecznego, a nawet politycznego, co wiąże się z wysokim stopniem religijności polskiej młodzieży.

Podsumowując można stwierdzić, że około 1/4 badanej młodzieży negatywnie ocenia rzeczywistość ustrojową, z tym że w dużych miastach wielkość tej grupy sięga około 40%. Stopień zróżnicowania ocen zależy od trzech zmiennych: miejsca zamieszkania, typu szkoły oraz przynależności do grupy społecznej. Największym **krytycyzmem** odznacza się młodzież z dużych miast, ucząca się w liceach ogólnokształcących i wywodząca się głównie z rodzin inteligenckich.